

Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès al Bages (s. XVIII)

per *Llorenç Ferrer i Alòs*

L'estructura agrària¹ de la comarca de Bages es pot caracteritzar pels següents trets:

- Predomini d'una pagesia benestant, conseqüència d'un procés històric que tindria els seus orígens a l'edat mitjana i que tindria com a unitat d'exploració el mas, entorn del qual es concretarien una bona part de les relacions socials amb la resta de la pagesia.
- Aquesta accediria a la terra de dues maneres: en el marc de la comunitat rural com a propietari d'una petita parcel·la d'hort i de cereal de secà i accedint, mitjançant contracte de conreu, a les terres dels masos. El més freqüent era la rabassa morta i, en algunes ocasions, la masoveria. Els jornalers agrícoles sense terres eren pràcticament inexistents. Només els mossos tenen una certa importància, però vivien i eren alimentats al mas, a canvi del seu jornal.²
- Escassa incidència de la noblesa, que residia lluny de la comarca —normalment a Barcelona— i es limitava a cobrar les seves rendes mitjançant l'arrendament d'aquestes a ciutadans i pagesos benestants de la comarca.
- Uns grups socials urbans molt actius —amb el centre neuràlgic de Manresa—, els quals participaren de l'extracció d'excedent a la pagesia, ja sia als propietaris de masos amb dificultats, ja sia als petits pagesos, per diferents camins: comercialització de productes, endeutament per censals o vendes a carta de gràcia, invertint en el conreu de la terra, etc. L'apropiació d'excedent pagès formarà part de l'acumulació capitalista dels comerciants i industrials al segle XVIII.

1. Utilitzem aquest concepte com ho fan Jaume SUAU i Isabel MOLL, *Senyors i pagesos*, «Estudis d'Història Agrària», núm. 2, p. 95, i Michel GUTELMAN, *Estructures et réformes agraires* (Paris 1974), ps. 30-32.

2. Sobre aquest tema es pot veure Llorenç FERRER I ALÓS, *L'evolució del contracte de rabassa morta al Bages. 1760-1870*, «XXV Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos (Manresa 1981)», i també *Notes sobre l'especialització vitícola al Bages en el s. XIX*, «Dovella», núm. 1 (Manresa, abril de 1981), i *Notes sobre el control i la distribució de la renda al Bages en els segles XVIII i XIX*, «Dovella», núm. 3 (desembre de 1981), ps. 25-30. L'excepció d'aquest sistema es troba a Manresa, on l'accés a les terres de regadiu es feia mitjançant el contracte d'arrendament en diners a curt termini.

En el desenvolupament històric, la pagesia té una evolució específica: a) els masos es concentren, ja sia per estratègia matrimonial,³ i els protagonistes solen ésser els mateixos pagesos, o bé canvien de grup social, ja sia per endeutament,⁴ ja sia per l'ennobliment del pagès que passa a viure a ciutat.⁵ El resultat és una diferenciació en el si de la pagesia i un accés a la terra cada vegada més gran de grups socials urbans, els quals desviaran cap a altres activitats l'excedent captat al camp. Aquest procés s'accelera als segles XIX i XX. b) Una bona part del creixement demogràfic del segle XVIII és destinat a augmentar el nombre de petits pagesos, que tindran accés a la terra mitjançant els contractes que hem esmentat. Com més rabassaires, més volum de renda extreta. Aquest procés arribarà a la seva culminació poc abans de la filloxera.

L'extracció d'excedent a l'estructura agrària bagenca es concreta en cinc canals diferents:

a) La renda senyorial (delmes, primícies, antics censos, firmes per senyoria, etcètera). En desconeixem el volum i la importància global.

b) La renda de la terra. Derivada del control de la terra. L'estructura de la propietat i els contractes de conreu defineixen el muntant i la direcció.

c) Els impostos, tant estatals com municipals (cadastres, talles especials, arrendaments del comú, etc.).

d) El control dels preus, sobretot perquè l'accés a la terra a través de la rabassa morta implica l'obligatorietat de plantar vinya, i el vi s'ha de comercialitzar. Els preus del mercat no són fixats pels rabassaires, sinó per altres grups socials.⁶

e) Excedent derivat dels interessos de censals i vendes a carta de gràcia. La seva abundància en els protocols notariais avisa de la seva importància en el marc de la societat bagenca; contractes que estudiarem a continuació.

Endeutament estructural

La mateixa estructura agrària bagenca portava implícit en el seu si la necessitat de l'endeutament per poder fer cara a les necessitats bàsiques de la pagesia. L'accés a la terra tan precari —un hortet, una parcel·la de cereal de secà i alguna vinya establerta a rabassa— condicionava que si la collita era bona i/o els preus del vi raonables hom podia quitar alguns deutes. però si era al revés els deutes

3. El sistema hereditari català nomena successor el mascle i primogènit i els altres mascles successivament i, si aquests no existeixen, les femelles pel mateix ordre. En el primer cas hi ha hereu, en el segon pubilla. Quan es produïa un casament d'un hereu i una pubilla es produïa una concentració d'heretats. En el cas d'un mas, la parella passava a viure a l'heretat principal i l'altra era cedida a masoveria (vegeu «Dovella», núm. 3, cit., ps. 26-27, i F. BRETÓN i L. BARRUTI, *La família i el parentiu* (Barcelona, Ed. Dopesa, 1978), ps. 33 i ss.

4. Vegeu el darrer apartat d'aquest article.

5. És el que deuria passar amb alguns ciutadans honrats de Manresa del segle XVIII: els Mollet tenen el mas del mateix nom a Sant Martí de Torruella; els Llissach i els Torras de Bages a Santpedor, etc.

6. Cf. «Dovella», núm. 3, p. 29, i per a un cas francès semblant Pierre GOUJOU, *Le vignoble de Saone et Loire au XIXème siècle (1815-1870)* (Université de Lyon), p. 145.

augmentaven i calia fer créixer la producció per fer-hi cara, i, per les pròpies característiques de la contractació agrària, augmentava també el volum d'excedent extret.

El 3 d'abril de 1833 el batlle de Navarcles, Valentí Casajuana, contestava una circular que li havia tramès el governador de Manresa sobre «donar un estat dels obstacles més poderosos que se oposen al increment de la indústria, agricultura o comerç» i manifestava el precari estat dels pobles en què la vinya era majoritària: «*De todo lo dicho y de tan suma pobreza se deduce por precisión la pobreza que tienen los labradores, en verificar el pago de las contribuciones reales, (...) la imposibilidad de subvenirse unos a otros en sus necesidades; la falta de cumplimiento en la satisfacción de plazos devengados de censos, de pensiones de censales, (...) la precisión de acudir a préstamos gravosos al exorbitante interés de un 10, 15, 20 por ciento lo que menos, resultando de aquí la más rara desproporción y falta de nivel en la riqueza pública y la ruina de infinitos patrimonios que dentro de pocos años serían una propiedad de los prestamistas usureros que por desgracia no deja de haberlos en cada pueblo.*»⁷ El to del document és dramàtic i reflecteix l'agreujament de la situació en un temps de dificultat.

L'alcalde de Manresa de la mateixa època, Francesc Suanya i Castellet, exposava amb més clarividència encara el procés: «*Concluyendo conque la situación del propietario y cultivador es pasable cuando el vino tiene salida y se vale y miserable y precaria cuando escaseando la una disminuyese el otro, motivos todos que tienen cargados de censales y deudas a todos los propietarios que no tienen algún ramo de industria.*»⁸ Si, a més, tenim present la reflexió del mateix document, «*que de cada 5 cosechas habrá 2 de buenas, 2 de medianas y 1 de perdidas*», hem de deduir que l'endeutament esdevindrà crònic i permanent, destinat a satisfer les necessitats més elementals i amb tendència a convertir-se en una pilota cada vegada més gran que pot forçar el pagès a desprendre's definitivament de les seves propietats. Com veurem més endavant, aquest procés existirà, però és possible —i cal aventurar-ho avui a tall d'hipòtesi— que en algunes ocasions l'objectiu no sigui l'expropiació dels escassos béns que solia posseir l'endeutat, sinó assolir uns màxims possibles, no definitius. D'aquesta manera era possible l'augment de l'autoexplotació de la unitat familiar pagesa, ja sia conreant una altra vinya, intensificant o exhaurint les que ja tenia, ja sia amb la incorporació de la dona al treball tèxtil (filant a casa al segle XVIII o anant a les fàbriques tèxtils al XIX).⁹

En aquest treball només volem aportar algunes reflexions sobre els dos

7. Actes de l'Ajuntament de Navarcles (1833-1844) (3-IV-1833), Arxiu Municipal de Navarcles (AMN).

8. Lligall de la família Suanya, Arxiu Històric Ciutat de Manresa (AHCM). Informe anònim i sense data de l'agricultura a Manresa. Per deducció dels altres documents inclosos en el lligall creiem que el document fou redactat entre el 1830 i el 1833 per l'aleshores alcalde de Manresa Francesc Suanya i Castellet. Podria ésser la mateixa circular a què alludeix l'alcalde de Navarcles.

9. Aclarir aquesta hipòtesi pot fer-se establint una relació entre els censals creats i els quitats en un tall cronològic determinat. Segons el predomini dels uns sobre els altres podrem deduir si augmenta el volum de deute o no.

mecanismes que creiem que regulen l'endeutament pagès al Bages: d'una banda el *censal* i de l'altra la *venda a carta de gràcia*. No farem una anàlisi quantitativa d'ambdós contractes —aspecte en què estem treballant—, sinó una aproximació qualitativa a la seva utilització.¹⁰

*Els censals*¹¹

El censal no és sinó un préstec legal, sancionat públicament pels notaris, pel qual es paguen uns interessos anuals, per un temps en principi indefinit i

10. La font consultada per obtenir la majoria de dades que exposarem prové de l'Arxiu de Protocols de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa. He d'agrair al doctor Josep M. Gassol totes les facilitats que m'ha donat per la seva consulta.

Entre els molts punts que queden sense tractar-se en aquest estudi destaquem: a) Els grups socials que intervenen en les operacions dels contractes estudiats i el percentatge de capital que hi destina cada un d'ells. b) La incidència de la conjuntura damunt la utilització de l'un o l'altre, així com els problemes derivats de desamortitzacions, canvis en l'interès del censal, etc. c) Anàlisi estadística de les quantitats invertides en diferents períodes històrics, i d) L'evolució cronològica dels contractes i les seves modificacions al llarg del temps.

11. La bibliografia sobre el censal és escassíssima, i més encara des d'un punt de vista històric. Cal fer referència obligada als juristes Ramon M. ROCA SASTRE, *Derecho hipotecario* (Barcelona, Ed. Bosch, 1948), vol. IV, ps. 293 i ss.; Guillermo BROCA i Joan AMELL, *Instituciones del derecho civil catalán vigente* (Barcelona 1880); Arturo CORBELLA, «censal», dins d'*Enciclopèdia jurídica Seix* (Barcelona, s. a.). Un tractament històric del mecanisme jurídic pot veure's a Arcadio GARCÍA SANZ, *El censal*, «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», xxxvii (1961), i *Origen y fin del fuero de las pensiones censales a sueldo por libra*, «Ausa», núm. 38 (1961), ps. 125-130. És en alguns treballs d'història agrària mallorquina els que plantegen el censal com a mode d'apropiació de renda per part del clergat: SUAU-MOLL, *op. cit.*, ps. 102 i 112-113, i Guillem DAVIU, *El clergat dins la formació social mallorquina als s. XVII i XVIII. Les bases econòmiques de la seva preponderància*, tesi de Llicenciatura (Universitat de Barcelona, 1977). Alguns autors han plantejat la relació censals/germanies: Ricardo GARCÍA CÁRCCEL, *Los censales y su repercusión en las Germanías*, «I Congreso de Historia del País Valenciano», vol. III, ps. 133-142, i José Juan VIDAL, *La problemática de los censales y su incidencia en las Germanías (121-1523)*, «Mayurka», núm. 15 (Palma de Mallorca 1975). A la universitat de Santiago de Compostella han aparegut un seguit de treballs sobre els «censos»: José FERREIRO PORTO, *Aportación al estudio de la renta en el Antiguo Régimen*, dins de A. EIRAS ROEL, *La historia social de Galicia a través de los Protocolos Notariales*, ps. 355-385 i la bibliografia citada a la plana 363. El tema de la transferència de la propietat és tractat per José UBALDO GÓMEZ ÁLVAREZ, *El censo redimible y al quitar: un mecanismo real de transferencia de la propiedad*, «Estudis», 6 (València 1977), ps. 5-25, i la seva tesi doctoral (Universitat d'Oviedo, 1979). Sobre el tema dels censals a Catalunya, la bibliografia és molt escassa. Un breu estat de la qüestió pot trobar-se a Ramon GARRABOU-Eva SERRA, *L'agricultura catalana nei secoli XVI-XX*, «Studi Storici» núm. 2, any 21 (abril-juny 1980), ps. 339-362, tant en la seva intensificació (Eva SERRA, *Evolució d'un patrimoni nobiliari català durant els s. XVII i XVIII. El patrimoni nobiliari dels Sentmenat*, «Recerques», núm. 5, Barcelona 1975), com en la seva acció de concentració de la propietat (Josep M. TORRAS i RIBÉ, *Evolució social i econòmica d'una família catalana de l'Antic Règim. Els Padró d'Igualada (1642-1862)*, Barcelona 1976). Una insinuació sobre endeutament pagès i l'apropiació per part de l'Església de la terra pot veure's a Carles SUDRIÀ, *L'ingrés agrícola a la Plana de Vic en el s. XVIII. Les rendes d'origen agrari*, «Recerques», núm. 9, Barcelona 1979, ps. 78-79. Alguns treballs sobre el tema s'han presentat al II Col·loqui de Metodologia Històrica Aplicada (Santiago de Compostela, octubre de 1982).

que es pot tornar sempre que es vulgui i quan es vulgui, sota la hipoteca de tots els béns o d'alguna finca en particular.

La filosofia de l'Església no permetia el préstec, i per tal de camuflar aquesta pràctica es genera un llenguatge confús i al mateix temps propi d'aquest tipus de préstec. Així se simula una venda: el qui rep els diners *ven* a qui els hi deixa el *dret a cobrar* un interès, i el qui deixa els diners *compra* el *dret a cobrar* l'interès. Aquest s'anomena *pensió*.¹² La creació del censal s'anomena *encarregació*, i el retorn del capital prestat, *redempció*, *lluïció* o *quitació*. Jurídicament es discuteix sobre el tipus d'hipoteca a què compromet el censal i que el faria diferent del cens consignatiu castellà. El censal català compromet l'individu al marge de la hipoteca, i és aquell qui respon amb la generalitat de béns que posseeix; en el *censo*, la pensió va lligada sempre a un bé hipotecat concret.¹³

Brocà ens assenyalava que a Catalunya no regeix el *motu proprio* de Pius V segons el qual el diner s'havia de rebre en el moment de firmar el contracte. Aquest fet permeté la creació de nous censals a partir de pensions vençudes, la conversió de qualsevol deute o el retorn fragmentat dels diners.¹⁴ Fou molt utilitzat.

El censal té caràcter indefinit i, en principi, no es pot obligar el censatari a tornar els diners. S'introduí, però, el *pacte de millora*, segons el qual, després d'uns anys determinats —normalment quatre o cinc—, el censatari estava obligat a donar més fiances o bé a augmentar la hipoteca. Si això no es feia, el prestamista podia reclamar una multa equivalent al valor del censal, la qual s'aplicaria a la quitació d'aquest.¹⁵ D'aquesta manera es convertia en un préstec a curt termini.

Aquestes serien a grans trets les definicions dels juristes, però les preguntes es formulen a partir dels documents notariais on es reflecteix la vida quotidiana de la població.

12. L'interès que s'ha pagat pels censals ha variat amb el temps. García Sanz planteja l'oscil·lació següent:

segle XIV	7,14 %	segle XVII	5 %
segle XV	5 %	segle XVIII	3 %
segle XVI	6,66 %		

(GARCÍA SANZ), *Origen y fin...*, p. 125). La manera de definir la pensió a pagar ha estat molt variable: diners per lliura, milers de sous per mil lliures, lliures per cent... (cf. GARCÍA SANZ, *El censal*, ps. 282-286). Al mateix temps dóna unes fórmules per poder calcular l'interès en percentatge. Cal preguntar-se fins a quin punt eren estrictes aquests interessos i si hi havia fórmules que permetessin augmentar la pensió. A Catalunya el pas del 5 % al 3 % es produí segons la pragmàtica de 9 de juliol de 1750, i val a dir que tots els censals consultats abans i després d'aquesta data acompleixen exactament aquest tipus d'interès. Les conseqüències d'aquest canvi són analitzades a J. M. TORRAS I RIBÉ, *Evolución de las cláusulas de los contratos de rabassa morta en una propiedad de la comarca de Anoia*, «Hispania», núm. 134, ps. 666-667.

13. V. BROCÀ I AMELL, *op. cit.*, ps. 289-291, i GARCÍA SANZ, *El censal*, *op. cit.*, p. 287. Malgrat la hipoteca general de béns, no és estrany trobar algun contracte en què aquella cau sobre una finca molt concreta.

14. BROCÀ, *op. cit.*, p. 292.

15. BROCÀ, *op. cit.*, p. 288; GARCÍA SANZ, *op. cit.*, p. 288; CORBELLA, *op. cit.*, p. 544. CARRERA PUJAL afirma que era una realitat quotidiana (*Història política y económica de Catalunya s. XVI al XVIII*, Barcelona 1947, vol. IV, p. 33).

La creació de censals

Una aproximació no estadística als creadors de censals ens permet afirmar que eren aquelles entitats que volien obtenir un ingrés permanent anual i que no invertien en negocis industrials ni comercials les que es dedicaven a deixar diners. Les comunitats religioses sobretot i les causes pies, hospitals, confraries, etcètera, asseguraren una bona part de les seves rendes a partir dels censals.

Del monestir de Serrateix sabem que els censals foren la font d'ingressos més importants en l'època del desenvolupament del monestir, que va del segle XIV al XVI. I al segle XVIII els tributs en espècie no arribaven a la tercera part de les rendes en diner procedents de donacions i censals.¹⁶ De l'Hospital de Sant Andreu de Manresa coneixem la composició dels ingressos l'any 1834:¹⁷

producte de les terres i cases	893 ll. 10 s.	34,4 %
producte de 120 censals	1416 ll. 19 s.	54,5 %
producte de la rifa de dos porcs	150 ll.	5,7 %
producte de les almoines que es recullen a ciutat	90 ll. 10 s.	3,5 %
producte d'una part de les rendes d'un benefici fundat pel mestre Miquel per assistència dels malalts	50 ll.	1,9 %
Total	2600 ll. 19 s.	1,9 %

Com es pot veure, les rendes procedents dels préstecs superen el 54 %, i són la font d'ingressos més important.

Un balanç de les rendes de les quotidianes de la seu de Manresa el 1841 que havia de servir per determinar el que s'havia de desamortitzar o no donava el resultat següent:

rendes procedents de lloguers de cases	2629 rals	7,2 %
rendes procedents de terres	24237 rals	64,6 %
rendes procedents de censals	10560 rals	28,2 %
pensions endarrerides	75460 rals	
pensions incobrables	3200 rals ¹⁸	

En aquest cas les rendes procedents de censals arriben quasi al 30 %, però caldria demanar-se què significa exactament «pensions endarrerides» i «pensions incobrables» i fins a quin punt no caldria afegir-les al percentatge esmentat. Cal no oblidar tampoc que les dades es refereixen a un moment de forta conflictivitat política al voltant de la desamortització. Tot i així, són significatives.

Sabem que a Sallent es mantenien cercles de ferro plens de ciris davant de

16. Ignasi FELIU DE TRAVY, *El Monestir de Serrateix. Una aproximació a la seva història* (Granollers, Ed. Montblanc, 1977), p. 57.

17. Hospital de Sant Andreu. Entrades i sortides, 1834, Lligall Casa Suanya, AHCM.

18. Xifres elaborades a partir de les dades que aporta Concepció LLORENS, *La desamortització de Mendizábal en Manresa*, accésit al premi Oms i de Prat, 1980.

cada altar, alguns d'ells amb administradors propis, i que es mantenien d'almoines i llegats testamentaris que eren invertits en censals.¹⁹ I de la mateixa manera es mantenien els beneficis de les esglésies,²⁰ així com una part dels ingressos de les confraries com ara, en el cas de Manresa, la de Sant Salvador i la de Nostra Senyora de Valldaura.²¹

El volum més gros de diners invertits en censals provindria d'aquestes entitats, però socialment no eren pas els únics: la casa Canals de Montequiu de Sant Joan de Vilatorrada tenia, el 1699, 1220 lliures deixades a censal. Era una família de pagesos benestants.²² Jaume March, botiguer i soci d'una companyia de velers, tenia 2487 lliures 10 sous el 1777.²³ Una anàlisi seriosa d'inventaris de l'època podrà ajudar-nos a detectar el pes de les rendes d'aquesta procedència en els grups no eclesiàstics i industrials, però difícilment podrem aclarir el seu volum damunt del total de la inversió.

L'ús dels censals

Volem demanar-nos a què es destinaven els diners que es rebien a censal i per a quines coses es necessitaven. Per sort, la majoria de contractes no especifiquen només l'operació, sinó que s'estenen en un pròleg més o menys llarg en què es detalla per què fan falta aquells diners, en part perquè el sistema jurídic català permet que el qui deixa els diners els retengui per pagar ell mateix els creditors.

Faríem un plantejament erroni si creguéssim que tot censal implica un procés d'endeutament; fins i tot per a algun grup social pot ésser motiu d'especulació, perquè l'interès és relativament baix; però l'anàlisi de diversos contractes demostra que és un crèdit que pretén bàsicament de solucionar dificultats quotidianes i que sovint condueix a la pèrdua definitiva de la propietat. Voldríem caracteritzar quatre grans usos:

a) *Diners per invertir en activitats industrials i comercials*: N'hem localitzat molt pocs, però es donava. En citarem un cas: Simó Dalmau, negociant; Josep Grau, veler; Carles Vorés, botiguer de teles, tots ells de Manresa, crearen un censal de 4.000 lliures a la Santa Cova de Manresa, les quals «se aplicaren de consentiment de tots al fondo o capital de la companyia que tenien formada».²⁴ Hem de suposar que els membres de la companyia comptaven treure'n

19. Fortià SOLÀ, *Història de Sallent* (Vic 1920), ps. 275-276.

20. Anton VILA I SALA, *Notícia històrica de Santpedor* (Manresa 1898), ps. 170-171, i F. SOLÀ, *op. cit.*, ps. 256-261. El benefici l'acostumava a ostentar una família que normalment hi col·locava algun fadrísterm que vivia de les rendes que el capital invertit en el benefici proporcionava. Era una estratègia de la família, aquesta col·locació, i era a partir de l'excedent pagès que es mantenien. Per posar un exemple, la família Canals, de Sant Joan de Vilatorrada, en posseïa un a la seu.

21. V. Ignasi TORRADEFLOT, *La Reyal Confraria de St. Salvador* (Manresa 1906), ps. 171-173, i *La Confraria de Ntra. Sra. de Valldaura* (Manresa 1904), p. 48.

22. Inventari CANALS. Not. Fèlix Dalmau, Inventaris 1687-1706, 10-VII-1699, AHCM. Tots els protocols citats provenen d'aquest arxiu.

23. Not. Francesc RALLAT I FARGAS, 18-III-1777, AHCM.

24. Not. Francesc RALLAT I FARGAS, 1770, 29-VI-1770, folis 130-131.

un benefici més alt. És, però, poc abundant el segle XVIII als protocols consultats.

b) *Eina bàsica de pagar deutes i sortir de les dificultats en un moment determinat*: La diversitat dins d'aquest bloc és molt gran, però els casos més freqüents són:

— Dificultats en un any dolent. Per exemple, el 1790: «per socórrer nostres necessitats en any tan calamitosos» creen un censal a un beneficiat de la seu de 30 lliures, o bé «y altrament subvenirnos dels aliments de la vida humana necessaris, majorment en est any tant calamitosos» creen un de 105 lliures a l'Hospital de Sant Andreu.²⁵

— Pagament de dots, llegítimes i llegats testamentaris. És un cas molt freqüent i ens haurà d'obligar a reflexionar alguna vegada sobre el sistema hereditari català i la seva incidència diferencial damunt de determinats grups socials. Algunes vegades pot ésser una inversió o respondre a dificultats de liquidesa en un moment determinat, com en el cas d'Enrich Enrich, que crea un censal de 500 lliures, part d'un dot de 750 lliures que ha de pagar a la seva filla que es casarà amb Francesc Cots Bonells, veler.²⁶ El volum del dot i la categoria social (un dels velers més importants) ens fa pensar en la manca conjuntural de diners.²⁷

Altres casos no són pas així. Josep Altimiras, pagès de Sant Fruitós, ha de pagar a la seva mare, ara casada amb Serafí Bosch, pagès del mateix poble, 150 lliures, que constituï en dot al seu pare, i 37 lliures 10 sous, que aquest li va prometre a ella d'escreix, i 26 lliures que després de passar comptes resulten al seu favor. «Y com sia la mia obligació extingir la tenuta de la referida Maria Bosch y antes Altimiras y en la mencionada hereditat no hi haja diner efectiu, ni or ni plata, ni mobles suficients per a satisfer a aquella», crea un censal a l'església del Carme de 226 lliures el 1758.²⁸

— Pagament d'enterraments i misses. Fins i tot per fer cara a aquests actes tan quotidians calia recórrer als censals. Posarem només un exemple: Francesc Oliveras, pagès, i Ignasi Oliveras, jove veler de Manresa, per pagar al reverend Tomàs Pich, prevere i beneficiat de la seu, 20 lliures 15 sous 10 diners per la sepultura de la nostra mare, 1 lliura, 8 sous per tocar les campanes a l'enterrament, 1 lliura 11 sous per l'enterrament d'un albat, 9 lliures per la caritat de les misses de Sant Vicenç Ferrer, «vulgarment ditas lo tretienari de sant Gregori, que la sobredita Maria Oliveras ab son ultim testament manà y disposà li fossen celebrades en la iglésia de dit convent per repòs de la sua ànima», i 50 lliures de dot per una germana que li llegà la seva mare. Per tot això crea un censal a l'església del Carme de 205 lliures 17 sous 4 diners.²⁹

La reproducció de la vida quotidiana abocava a l'endeutament. Podia respondre a una situació conjuntural de la família, però després veurem la tendència d'aquell a créixer i augmentar.

25. Not. Anton RAURÉS (1790-1791), 14-II-1790, folis 84-86, i 14-I-1790, folis 51-54.

26. Not. Anton RAURÉS (1790-1791), 17-XII-1790, folis 433-436.

27. El 1764, Joan Enrich, veler i pare d'Enric Enrich, posseïa 23,3 jornals de terres (11,8 de vinya i 8,7 de regadiu) i era el segon propietari més important del grup dels velers (cf. Ll. FERRER, *Conreus...*, op. cit., p. 170).

28. Not. J. A. Sala, 1758, 22-III-1758, foli 50.

29. Not. J. A. Sala, 1760, foli 49, 8-V-1760.

c) *Solucionar deutes anteriors*: Ens referim fonamentalment a dos processos:

— Creació d'un censal nou per quitar un censal anterior. Podia ésser a la mateixa institució o no, però el que més destaca és que sovint el nou censal és per un valor superior al precedent. També un exemple: Pere Vila, fuster de Manresa, per quitar un censal de 40 lliures a la confraria de Sant Nicolau a la Seu, en crea un al capítol de la seu per 100 lliures.³⁰ És un cas freqüent.

— Creació d'un censal que serveix per quitar una venda a carta de gràcia. És més freqüent el procés invers. D'alguna manera pot intuir-se com un sistema d'ajuda per salvar les dificultats de l'altre. Josep Cots, pagès de Manresa, per quitar a Pere Soler, pagès de Sant Iscle, un tros de terra campa d'un jornal venuda a carta de gràcia per 80 lliures crea un censal a la seu de 100 lliures.³¹ La nova quantitat és també més elevada que l'anterior.

d) *Transformació dels deutes en censals*: En algunes ocasions, no molt abundants, hem pogut detectar com un deute en metàl·lic es transforma en censal pagant les corresponents pensions. Aquest és el cas de Bernat Boixader, veler de Manresa, que per pagar a un teixidor de lli 280 lliures que li deu d'una partida de seda, transforma aquests diners en censal i, fins que no pagui, pagarà les pensions corresponents.³² En un altre, és la transformació del lluíisme en censal,³³ etc. En aquests casos es tractaria de trobar una rendibilitat als deutes mentre no es cobrin.

D'aquestes diferents utilitzacions dels censals podríem extreure'n algunes conclusions. En primer lloc, que el censal era d'ús freqüent i en circumstàncies molt diverses, algunes per invertir en noves activitats i en altres responen a dificultats conjunturals de diner en efectiu en un moment determinat, si bé podia donar lloc a un endeutament progressiu, com veurem a continuació. En tots els casos hi ha transferència d'excident d'un grup a un altre.

Les conseqüències dels censals

El procés més lògic de la creació de censals és la quitació d'aquests o el retorn dels diners a la persona o comunitat que els ha deixat, si bé en principi no era pas obligatori mentre es paguessin les pensions corresponents i, per tant, el préstec esdevenia infinit. El pacte de millora, que ja hem explicat en què consistia, condicionava la duració i algunes vegades, com veurem, fou utilitzat contra el censatari.³⁴

30. Not. Fco. Rallat i Fargas, 1761, 9-xi-1761, foli 279.

31. Not. Fco. Rallat i Fargas, 1761, 18-x-1761, folis 268-269.

32. Not. J. A. Sala, 1758, 2-vii-1758, foli 110.

33. Not. J. A. Sala, 1768, 1-vi-1768.

34. «Dins lo termini de tres anys, o despues sempre que voldrà, millorarà les obligacions de dit censal donant alguna especial obligació, o dos o més fiances». Si no es feia, es podia aplicar una multa equivalent al preu del censal que s'invertia en la seva llució. Aquesta clàusula anul·lava el caràcter indefinit del préstec (Not. Fco. Rallat i Fargas, 1770, folis 21-22, 9-ii-1770).

La quitació reflecteix també la mateixa complexitat de l'ús dels censals que veïem a l'apartat anterior. Trobem, en primer lloc, les èpoques que recullen el retorn dels diners sense cap més comentari. És el cas, per exemple, de Josep Parrot, pagès de Guardiola, que el 1770 retorna 50 lliures al paborde de la seu de Manresa, que les hi havia deixat el 1715.³⁵ Hom troba en els protocols documents d'aquest tipus, però no és el cas més freqüent. La quitació és una operació social enormement complicada i és realment difícil destriar l'enriquiment de l'endeutament.

A vegades pot trobar-se un comerciant que llueix censals. Podria ésser que hagués rebut diners per invertir, però molt probablement respon a la quitació feta en nom d'un altre. És un mecanisme molt utilitzat al Bages. Qui realment devia els censals, per poder retornar els diners i/o pensions vençudes d'aquests, fa una venda a carta de gràcia, un arrendament o una venda perpètua, i el comprador no paga en efectiu al venedor, el qual podria pagar els deutes, sinó que és el mateix comprador el qui es fa càrrec dels deutes, tant de censals com d'altres tipus. Aquest no necessàriament ha de tornar els diners immediatament, sinó que pot encarregar-se damunt dels seus béns els censals que pagava el venedor i satisfer les pensions anuals. Aquest sistema permet que els diners deixats a una persona en un moment determinat puguin ésser considerats deixats a una altra en un altre temps. L'anàlisi de les escriptures de quitació cal fer-lo amb molta cura per detectar aquests processos. No és pas el mateix la quitació del pagès que ha recuperat els diners que li van deixar que la del comerciant que podria donar a entendre que havia rebut diners a censal, quan la situació és totalment inversa: ha aconseguit de desviar les rendes dels eclesiàstics cap a un altre grup social, i qui sap si més elevades.

Voldríem posar-ne algun exemple. Pau Fàbregas, comerciant de Manresa, retorna 600 lliures al paborde de la seu de Manresa per l'import de tres censals: un de 150 lliures creat el 29-III-1700, un altre de 50 lliures creat el 4-X-1722 i un altre de 400 lliures creat el 6-IV-1695, que satisfieia Josep Altimira, pagès de Sant Joan d'Oló, el qual ha arrendat a Pau Fàbregas la sisena part dels fruits de la seva heretat i, en lloc de pagar el preu en efectiu, quita els censals.³⁶ El canvi de la direcció de l'extracció de renda sembla evident.

Per una altra banda, Maria Mollet, vídua, i Ignasi Mollet, pagès de Manresa, per descarregar-se o quitar diversos censals i pensions vençudes³⁷ ven perpètuament una casa al carrer Arbonés a Francesc Soler, mestre torcedor de seda. A continuació, però, Francesc Soler paga les pensions i s'encarrega els censals que devia el pagès. En aquest cas, els deutes passen d'un a un altre.

Així, doncs, la quitació simple de censals —és a dir, el retorn dels diners al censalista— cal analitzar-la amb moltes reserves; sol haver-hi al darrera processos molt més complicats (vendes, herències, arrendaments, etc.), el resultat final dels quals pot distorsionar la idea simple que amaga des del començament: el retorn del préstec per part del censatari.

35. Not. Fco. Rallat i Fargas, 1770, folis 33-34, 24-II-1770.

36. Not. Fco. Rallat i Fargas, 1770, folis 34-36, 24-II-1770.

37. Not. Anton Raures, 1770, folis 57-60, 21-IV-1770.

Hi ha, però, un mecanisme molt freqüent en la societat de la segona meitat del segle XVIII al Bages: es tracta de la quitació, convertint-la, però, en un altre deute normalment més gravós. Podríem definir els tipus següents:

1) *Quitació de censals creant un altre censal*: Podria respondre a un intent de reunificar-ne diversos en un de sol i així evitar el pagament de pensions a creditors diferents o bé a una necessitat de canvi de censalista per escapolir-se de la millora d'hipoteca. El que es constata en aquests casos és que el nou censal sol ésser per una quantitat més gran que no pas el que és quitat. El deute augmentaria.

És el cas que hem esmentat de Pere Vila, fuster de Manresa, el qual, per quitar un censal de 40 lliures en crea un a la seu de 100 lliures.³⁸ Altres vegades el censal apareix barrejat amb altres dificultats, com Josep Descals, pagès de Sant Fruitós de Bages, que per pagar 50 lliures de dot a una filla, 8 lliures 10 sous per altres coses i 15 lliures per retornar un censal al rector de Sant Fruitós, crea un censal a l'església de Sant Francesc de Paula de 100 lliures.³⁹ Els deutes esmentats equivalen a 78 lliures 10 sous i el nou préstec pujava 21 lliures 10 sous de més. El deute havia augmentat.

2) *Quitació de censals, venent a carta de gràcia*: És un cas molt freqüent i més greu que l'anterior, perquè l'interès a què equival aquesta és més elevat que el del censal. Sol implicar quasi sempre un empitjorament, si bé aquest apareix dissimulat en no pagar en diner anualment com la pensió, sinó deixar de recollir uns fruits que la propietat venuda a carta de gràcia produïa. A vegades apareixen també pensions endarrerides que poden forçar aquesta opció. El preu, com en el cas anterior, sol ésser més elevat que no pas el primer endeutament.

Pau Vilarmau, per exemple, pagès de Calders, per quitar un censal de 20 lliures que presta a Valentí Soler, pagès de Viladecavalls, i per pagar 28 lliures 12 sous de pensions d'aquest censal, ven a carta de gràcia (VCG) a redimir sempre i quant, una peça de terra d'una quartera (Q) pel preu de 58 lliures 12 sous, 10 lliures més que el total dels deutes.⁴⁰ És també el cas de Joan Duran, teixidor de lli de Manresa, el qual, per quitar un censal de 100 lliures al convent de Santa Clara, 95 lliures 9 sous 9 diners de pensions endarrerides i 39 lliures 8 sous 9 diners que ha pagat de pensions seves M. Teresa Padró, VCG a redimir en cinc anys a Atanasi Carrió, pagès de Manresa, una casa al carrer Escodines per 250 lliures. El nou préstec és aquí també més elevat que el conjunt inicial.⁴¹

Algunes vegades el que es ven a carta de gràcia no és una peça de terra o una casa, sinó la part de fruits que correspon d'una terra establerta a rabassa morta. Així, Francesc Serra i Comas, pagès de Navarcles, «per pagar y satisfacer varias pensions de censals que estam divent del pago de las quals nos havem atrasat en las moltas desgracias y perdus que abem tingut per la ultima passada guerra y malas collitas dels ultims passats anys», ven a carta de gràcia la quarta

38. Vegeu la nota 30.

39. Not. Fco. Rallat i Fargas, 1761, folis 272-273, 25-x-1761.

40. *Id.*, 1761, 12-i-1761, folis 39-40.

41. Not. Anton Raurés, 1790-1791, 1-ix-1790, folis 297-299.

part de fruits que li correspon de la vinya de 8 Q. que té establerta a Anton Oliveras, pagès de Navarcles.⁴²

3) *Quitació de censals arrendant parts de fruits*: Una manera molt normal de deslliurar-se dels censals era, quan això es podia fer, arrendar a algun personatge parts de fruits de l'heretat. Aquesta opció és bàsicament la del pagès que té un mas i, per tant, el volum de producció és teòricament prou alt com per desprendre's d'una part de la collita i poder continuar subsistint mentre s'amortitzava el deute. He dit teòricament, perquè, com veurem en analitzar casos concrets, algunes vegades porta a la pèrdua de la propietat del mas. El mecanisme consistia en el fet que un comerciant normalment de Manresa ofería avançar el preu de l'arrendament, fent-se càrrec immediatament dels deutes però rebent la part de fruits estipulada any darrera any fins a acabar el contracte. El problema consisteix a saber fins a quin punt el pagès, que havia tingut dificultats apropiant-se de la collita sencera, se'n sortiria fent-se seva només una part.

Ramon Alzina Tatger, pagès de Fals, ho defineix perfectament, perquè arrenda la quarta part de tots els grans que es cullen a l'heretat Alzina, incloses les peces de terra establertes a rabassa, a Valentí Prat, veler i comerciant de Manresa, per un temps de 20 anys: «Atenent y considerant ser lo present arrendament un dels medis més equitatius per a extingir los censals i vàrios deutes a què nosaltres y nostres béns estam obligats mediant que lo infrascrit arrendatari ofereix adelantar son preu y a part de ell encarregar-se y a son temps lluir y quitar dits censals ab què nosaltres nos eximirem de alienar la propietat de la herència y de las molèstias y gastos...»⁴³

Jaume Gras, pagès del mas Marganell, a més de pagar 700 lliures que devia a Silvestre Carner, de Piera, per quitar 1.160 lliures de censals arrenda per 22 anys i 22 collites a Ignasi Coma, Andreu Parera, Josep Padró, Pere Font i Anton Gomis, velers de Manresa, tota la quarta part de verema que resultarà de l'establiment de 150 jornals del mas a pagesos i la cinquena part de blat, llegums i altres grans.⁴⁴ Cal donar-se de la incidència de la quitació dels deutes en una nova rompuda del mas i fixar-se que és una companyia de velers la interessada en aquesta inversió.

Al final analitzarem algun cas de pèrdua de la propietat del mas com a conseqüència d'aquest procés. Aquí sols volíem mostrar un altre dels encadenaments de la quitació de censals.

4) *Quitació de censals, venent perpètuament*: En els tres casos anteriors, la quitació de censals portava a una altra opció també d'endeutament però que teòricament podia rescatar-se, ja sia quitant els nous censals, lluint la carta de gràcia o esperant el final de l'arrendament; el cas que analitzem ara és la pèrdua absoluta de la propietat. Aquesta pèrdua no és obligada, o almenys així ho sembla en els contractes. El qui deu diners, per fer cara als deutes ven. A l'apartat següent veurem l'expropiació quan no es paguen les pensions.

Ignasi Mollet, pagès de Manresa, per descarregar-se d'un censal de 100 lliu-

42. Lligall Escritures, 1818, Arxiu Municipal de Navarcles (AMN).

43. Not. Pau Raurés, 1787-1788, folis 137 i ss.

44. Not. J. A. Sala (1763-1764), foli 43 (1763).

res que presta a les quotidianes de la seu i 24 lliures de pensions vençudes; un altre de 100 lliures, també a les quotidianes, i 17 lliures 5 sous 6 diners de pensions; un censal de 96 lliures que presta a Teresa Calcina; un censal de 25 lliures que presta al convent de Santa Clara i 5 lliures 5 sous de pensions endarrerides i 75 lliures que ha de pagar a la seva germana per dot i vestits, ven una casa amb un hort per 500 lliures a un torcedor de seda.⁴⁵

Josep Torres i Carena, pagès de Sant Fruitós, per quitar un censal de preu 12 lliures que presta al rector de Sant Fruitós i 8 lliures 17 sous 6 diners de pensions que deu d'aquell altre censal de 100 lliures, que presta a la seu de Manresa, es ven un hort d'1 1/2 quartà, que és part d'un de més gran, per 55 lliures a Pere Torres, pagès de Sant Fruitós.⁴⁶

Els exemples són prou clars. Els censals, moltes vegades, provoquen i generen nou endeutament.

L'expropiació per no pagar les pensions

Hem exposat ja com el censal, que en principi tenia el caràcter de préstec indefinit, era matisat per la clàusula que indicava que d'aquí a quatre anys calia millorar les obligacions ja sia donant una nova hipoteca o nous fiadors sota pena d'una multa que equivalia al preu del censal i s'havia d'invertir en la quitació d'aquest. Passat aquest temps, el censalista podia exigir la millora sempre que volgués. Aquesta clàusula trencava el caràcter indefinit del préstec. Quina aplicació i quines conseqüències tenia en la vida quotidiana?

Les referències que hem trobat no són molt abundants, però s'utilitza. Així, Josep Miralles, clavater de Manresa però residint a Barcelona el 1770, va vendre una casa a Josep Font, pagès de Manresa, el 1765, per 700 lliures, el qual, com que no tenia diners, va transformar el preu en un censal de pensió 21 lliures «ab el pacte de millorar la caució y obligació de aquell dins quatre anys a les hores pròxims vinents». El clavater li demana que compleixi el pacte atorgant noves fiances, «lo que no me és estat posible poder millorar dita caució ni ab idòneas fianças ni ab especials hipotecas». Per això, com que tampoc no pot retornar les 700 lliures perquè no les té, retorna la casa al clavater.⁴⁷

I un altre cas, Josep Generes, pagès de Navarcles, va crear un censal a Josep Hosta, pagès de Castellgalí, per l'abril de 1821, de 400 lliures i pensió anual de 12 lliures. En els anys transcorreguts sols ha pagat dues anyades i no ha millorat el censal. Per això fa un requeriment judicial sota l'amenaça de fer servir la clàusula de la hipoteca.⁴⁸

El següent pas és l'expropiació real de béns per no pagar. Els protocols notariais no recullen aquest procés final. Cal anar a l'Arxiu de la Cúria, on trobem els plets generats a la comarca, alguns dels quals són sobre aquest tema. Aquesta font no l'hem pas treballada en profunditat, sinó que ens hem limitat

45. Not. Anton Raurés, 1770, folis 57-60, 21-iv-1770.

46. Not. J. A. Sala, 1758, fol. 91, 22-v-1758.

47. Not. Anton Raurés, 1770, folis 195-197, 13-x-1770.

48. Not. Ignasi Rallat (1830-1831), folis 287-288, 9-x-1830.

a un sondeig en alguns anys concrets per intentar confirmar si hi havia o no pèrdua de la propietat pel fet de no pagar les pensions. El resultat és sens dubte afirmatiu. Possiblement, però, s'estava molt més interessat a propiciar les sortides anteriors perquè serien de més fàcil resolució, menys costoses i no durarien gaire temps. Pel procés judicial podien passar diversos anys abans d'executar realment damunt d'uns béns.

El capítol de la seu de Manresa va crear un censal a Francesc Bonells de 180 lliures el 1749. El 1768 es devien 71 lliures de pensions. Es van enviar els corresponents avisos perquè fossin pagades, i com que no ho va fer, s'executà sobre els seus béns i es veneralen una premsa i un hort, considerats suficients per cobrir aquella quantitat.⁴⁹

Josep Serra i Pahissa, pagès de Navarcles, per pagar a Josep Carner i Alovet, pagès de Moià, 186 lliures va transformar-les en censal el 1717. Aquest censal va acabar el 1740 a mans de l'Església de la seu de Manresa. El 1766 el pagès devia 30 lliures 17 sous de pensions endarrerides, i després de dues notificacions per pagar, s'envia al porter per cobrar o bé per fer inventari i procedir a l'execució. No tenim, per desgràcia, la continuació del plet.⁵⁰

Podríem citar-ne més casos, alguns d'ells complicats amb altres deutes, però hem preferit esmentar aquests que només es refereixen a pensions de censals.

Sobre l'exposició que acabem de fer cal preguntar-se fins a quin punt la tipologia respon a la generalitat de la societat bagenca de la segona meitat del segle XVIII, o són només casos aïllats trobats a l'atzar. No podem encara fer un avenç estadístic i quantitatiu, però l'abundància de referències als censals en els protocols notariais permeten afirmar que els censals formaven part de la vida quotidiana i eren sens dubte una eina d'extracció d'excedent. Els censals canviaren de mans i/o agreujaren l'endeutament, però les pensions fluïren cap als creadors; si hi havia quitació se'n creaven de nous i, si no es pagaven, es procedia a l'execució.

Però la quotidianitat dels censals, pels casos que hem exposat, generen nou endeutament, a vegades simplement renovant-lo, altres agreujant-lo fins a arribar a la pèrdua del bé immoble. No solament, per tant, els censals foren un flux de renda —necessari segons els trets de l'estructura agrària bagenca— vers els eclesiàstics i altres institucions fonamentalment, sinó que la satisfacció d'aquest flux generava moltes vegades altres extraccions de renda en benefici d'altres grups socials determinats contribuint a incrementar la diferenciació social (en el cas de l'arrendament de parts de fruits, per exemple, els nous beneficiaris eren la companyia de velers i el comerciant de Manresa).

49. Cúria de Manresa (1768-1769). Plet entre el paborde de la seu i Francesc Bonells, comerciant, 10-xi-1768.

50. Cúria de Manresa (1766-1767). Plet entre Josep Serra i Pahissa, pagès de Navarcles, i el paborde de la seu de Manresa.

La venda a carta de gràcia (VCG)

Popularment aquest contracte era conegut també com a *empenyorament*, paraula que reflecteix de manera molt més exacta el seu contingut. Es tractava d'una venda mitjançant la qual el qui venia es reservava el dret de lluir i quitar la cosa venuda, és a dir, de recuperar-la si tornava els diners. Darrera de la venda, s'hi amagava un contracte usurari, en què el que es venia es transformava amb l'interès del préstec que era el preu de la venda. Així com en el censal l'interès era prefixat al 3 % a partir de 1750, l'interès produït per la VCG era molt variable i depenia de les condicions de la cosa venuda i sovint depenent de la producció i les oscil·lacions del preu del mercat on s'havien de vendre els productes. El caràcter de contracte usurari permetia unes grans oscil·lacions condicionades en bona part per les necessitats del venedor. L'acció de revendre o l'ús del dret de quitar equivaldria a la devolució del capital prestat.⁵¹

El temps pel qual es feia la venda podia ésser a quitar «sempre i quan» o bé «tot hora i quan», que equivalia a dir que quan el venedor volgués, o bé, per un temps determinat, normalment cinc anys. Brocà i Amell afirmen que a Catalunya les vendes es feien sense fixar termini de quitació i que per això es deien a carta de gràcia. Al Bages a la segona meitat del segle XVIII semblen dominar les de termini fix.⁵² Malgrat això, acostumen a haver-hi un seguit de pactes en el contracte que matisen aquesta duració. Algunes vegades s'especifica «a quitar dins cinc anys y passats aquests sempre y quan», que equivaldria a fer-la indefinida.⁵³ En altres ocasions són les característiques de la cosa venuda que forcen a pactar unes normes a la quitació. Per exemple, en el cas d'una vinya s'acostuma a especificar que si la lluçió es fa abans de Nostra Senyora de març (el 25 de març) els fruits són per al venedor, i si és després, per al comprador, o bé, en el cas de cases, s'acostuma a donar un marge d'un any perquè el comprador la pugui abandonar.

51. Brocà-Amell citen Gutiérrez Fernández, el qual ens descobreix el frau que s'amaga darrera el contracte: «Cabe todavía estrechar los caminos de la desgracia despojando al deudor de su patrimonio, único porvenir suyo y de sus hijos, bajo la engañosa esperanza de una retroventa que sabe de sobra el comprador que difícilmente se realizará», a *Derecho civil catalán*, p. 272. La bibliografia sobre el tema és molt escassa a Catalunya. Sobre la seva utilització per la corona catalana a l'edat mitjana com a mecanisme de transferència del patrimoni, pot veure's M. Teresa FERRER i MALLOL, *El patrimoni reial i la recuperació dels senyories jurisdiccionalis en els estats catalanoaragonesos a la fi del s. XIV*», «Anuario de Estudios Medievales» (Barcelona 1970-1971), núm. 7, ps. 351-492, concretament les planes 369-370. Alguna reflexió es troba a E. SERRA - R. GARABOU, *op. cit.*, ps. 341 i 342, per al cas del Bages pot veure's Llorenç FERRER i ALDÒS, *Endeutament pagès al Bages en el s. XVIII*, «Regió-7», núm. 9 (3 de febrer de 1979) i *Ventas a carta de gracia y endeudamiento en la comarca de Bages en el siglo XVIII*, comunicació presentada al II Col·loqui de Metodologia Històrica Aplicada, Santiago de Compostela, octubre de 1982.

52. BROCÀ-AMELL, *op. cit.*, p. 275.

53. «Y finalmente ab pacte que en cas en que passaren los cinq anys sens tornarvos la quantitat o preu avall escrit y no fessim nou contracte, vullam que aquesta venda quedia sempre a carta de gràcia» (Not. Abadal, 1784-1786, p. 67, 1786). En un altre cas es pacta que la VCG durarà mentre visqui la venedora tant si fa la quitació com si no (Not. Fco. Rallat i Fargas, 1761, folis 143-145, 25-v-1761).

Com cal suposar, per al comprador li és més interessant fixar un termini de cinc anys, perquè, si no es quita, en principi, pot quedar-se la terra a perpetuïtat, però no és un desenllaç clar i porta problemes jurídics importants. Vegem què diu Juan Padró, moliner de Navarcles, com a testimoni d'un plet per rescatar una VCG: «Dixo ser mucha verdad, que las cosas vendidas, con el pacto de quitar dentro sinco años, luego de espirados los dichos cinco años quedan perpetuos e irredimibles y afirmolo el testigo saber, por haver visto y reparado en todo el tiempo de su acuerdo que de mas de quarenta y quatro años a esta parte ser tal el estilo y consuetud de dicho lugar de Navarcles y demas lugares circunvezinos, a el, en tanto que Juan Bertran, labrador del refferido lugar de Navarcles, sabe tiene un huerto que era ya de su padre a qual se le habia vendido a carta de gracia a redimir dentro sinco años, Josep Torruella del mencionado lugar (...) y de otros (...) lo que ya ohia decir a sus mayores y mas ancianos que no el testigo quienes dezian también ya haberlo ohido decir a otros mas ancianos sin haber visto ni ohido dezir lo contrario y ser de presente y haber sido siempre tal la voz y fama pública». Afirmar també que passats els cinc anys s'ha de pagar el terç i el lluïsmo al senyor directe, igual com es fa si la venda és perpètua. La sentència del jutge en aquest cas donà la raó al testimoni.⁵⁴

Però no hi ha només el problema de l'acabament del termini fixat per rescatar-la; hi ha també un problema amb el preu pagat. Brocà i Amell argumenten que si les vendes es fan sense termini és perquè es venen a un preu mòdic que oscilla entre la meitat i les dues terceres parts del just preu, «y si se fijase un plazo, cuando este hubiera transcurrido sin haberse hecho la redención, el comprador tendría la cosa por una tercera parte o mitad menos de aquel justo precio, por cuya razón dice Cancer, que el vendedor podría retraer la cosa aun después de expirado el plazo señalado».⁵⁵

Alguns documents ens fan pensar que la polèmica del just preu era present en les quitacions o vendes definitives. En un plet a la cúria de Manresa del 1762, del qual per desgràcia no posseïm la sentència, es planteja la quitació d'una VCG produïda el 1720 a lluir dins cinc anys. L'argument del venedor és que va ésser feta per 250 lliures i que el just preu era 550 lliures, la qual quantitat no arribava a la meitat, i era, per tant, usura. El comprador contestarà que passats cinc anys la venda esdevé perpètua i que va pagar lluïsmo al paborde de la seu, a part que el just preu eren 350 lliures i, per tant, no hi havia usura.⁵⁶ L'argument del testimoni de Navarcles torna a sortir, però el preu és motiu de polèmica.

Dos tipus de documents notariais ens confirmen l'existència d'un preu inferior que calia augmentar per convertir-la en definitiva:

a) *L'addició de preu*: consistia a afegir una quantitat a la venda realitzada amb anterioritat sense augmentar en canvi la cosa venuda. El comprador disminuïa l'interès perquè prestava més capital, mentre que els fruits serien els matei-

54. Cúria de Manresa (1765-1766). Plet entre Valentí Torra i Pere Aguilar, pagesos de Navarcles.

55. BROCÀ-AMELL, *op. cit.*, p. 275.

56. Cúria de Manresa (1762). Plet entre Simó Dalmau, comerciant, i Maurici Vilomara, veler, de Manresa.

xos, però s'acostava més al preu a partir del qual podia quedar-se amb la cosa venuda sense problemes. Per altra banda, posava en evidència les dificultats creixents del venedor i les dificultats cada vegada més grans per recuperar el que s'havia venut.⁵⁷ Si no hi hagués aquesta problemàtica del just preu, seria difícil explicar-nos el fenomen de l'addició de preu.

b) *Venda del dret de lluir i quitar*: a més de la VCG, el venedor pot encara vendre's el dret de lluir i quitar, és a dir, el dret a recuperar la cosa venuda; per tant, la venda es convertia en perpètua. El comprador d'aquest dret, a més de pagar una quantitat al venedor, sabia que havia de pagar una altra quantitat en concepte de la VCG. Aquesta persona havia de comptar que el preu que pagava pel dret, més la VCG, era igual o inferior al preu d'aquell objecte en el mercat, si no, no hauria fet la inversió. Per tant, les VCG es feien a un preu inferior al mercat, amb més pèrdues per al venedor, que podia cercar un apropament al preu real mitjançant la venda del dret de lluir i quitar.⁵⁸

En altres ocasions, es troba a les actes notariales una època de quitació d'una VCG a quitar dins cinc anys —teòricament el procés normal—, però a continuació es produeix de nou la venda de la mateixa cosa pel mateix preu o augmentant-lo. L'època amaga la renovació de la venda,⁵⁹ la qual encara no es convertia en perpètua.

Una altra sortida era abans d'acabar el termini vendre a una altra persona, així començava de nou a córrer el temps i mantenir l'esperança de recuperar allò que s'havia venut.⁶⁰

Malgrat aquests mecanismes, en moltes ocasions el moliner de Navarclés tindria raó «*que las cosas vendidas con el pacto de quitar dentro sinco años, quedan perpetuos e irredimibles*». Feia un record de memòria popular, lluny dels recursos jurídics dels tribunals. Però és una qüestió difícil de copsar en els protocols notariales perquè no seguim la trajectòria de cada contracte. El que sí

57. Josep Caminal, pagès de Manresa, reconeix que Francesc Prunés, sabater de Manresa, a més de les 100 ll., preu de la VCG a quitar dins cinc anys feta el 1769, li ha donat 25 ll. més que afegix a aquell preu (Not. Ignasi Casasayas, 1770, folis 73-74, 16-iv-1770).

58. Seguim els personatges de la nota anterior. El 18-vi-1770 el pagès reconeix «y per quant de present no tinch forasas, ni possibilitats per redimir y recobrar de vos lo sobredit tros de terra campa, si que antes bé me és més útil y convenient vèndrer y absoldrer a vos las infras cosas que no retenirme estas», i, a més, per quitar un censal de 50 ll. ven el dret de lluir i quitar a Francesc Prunés aquell tros de terra campa de regadiu de 7 q. que ja posseeix a CG. El preu, 132 ll. La venda perpètua equivaldria a 125 ll. de la venda a carta de gràcia i 132 ll. del dret de lluir i quitar. Total 257 ll. (Not. Casasayas, 1778, 18-vi-1770, folis 112-114).

59. Ignasi Raurich, pagès de Manresa, firma època a Francesc Bohigas, teixidor de lli, de 110 ll., preu d'una vinya d'un jornal, venuda a carta de gràcia l'any 1753. Som a l'any 1758, s'ha complert el termini. Però a continuació el teixidor ho torna a vendre al pagès pel preu de 160 ll., que li quitarà, a més, un censal (Not. J. A. Sala, 1758, foli 39, 6-iii-1758).

60. Maurici Cantarell, pagès de Manresa, per quitar una VCG a lluir dins cinc anys a Jaume Oliveras, pagès de Sant Fruitós; per pagar el salari al notari; 50 ll. d'un censal i 8 ll. 8 s. de pensions vençudes, ven a carta de gràcia a quitar dins cinc anys a Pau Fàbregas, comerciant de Manresa, la mateixa peça de terra per 300 ll. 1 s. (Not. Casasayas, 1770, folis 67-69, 8-iv-1770).

podem afirmar és la seva generalització i, pel seu caràcter usurari, constitueix un altre mecanisme bàsic de l'endeutament.

No entrarem en els grups socials que participen en les vendes, qüestió que deixarem per a una altra ocasió; sols voldríem assenyalar que si els censals eren bàsicament creats pels eclesiàstics, les VCG són un instrument dels altres grups socials, i aquells en són gairebé absents.

Què es ven?

Podríem agrupar el que s'empenyora en quatre grups:

a) *Peces de terra*: Potser el més abundant. El domini de la terra passava al comprador. Solien especificar-se per a qui serien les collites segons el temps de quitació, l'obligació de conrear-la a ús i costum de bon pagès, etc. Els fruits que la terra donava serien els interessos del capital. Cal suposar que el comprador es feia càrrec de l'explotació de la terra, si bé en algunes ocasions el venedor es convertia en arrendatari de la mateixa peça de terra.⁶¹ Força vegades sol aparèixer la peça de terra venuda com a part d'una de més gran que posseeix el venedor.

b) *Cases*: En aquest cas l'interès seria l'ús de la casa o el lloguer que se'n pogués treure. Aquest seria l'empenyorament normal, però en el cas de les cases, algunes vegades es planteja com un lloguer en què el venedor rebria una entrada com a preu de la venda i, a més, una quantitat fixa anual. Per exemple, Felip Neri Barjau, teixidor de lli de Manresa, VCG a quitar sempre i quan a Jaume Bohigas, sala, cuina, dues habitacions, estable i pati d'una casa al carrer de Sant Andreu amb els pactes següents: 1) quan la quitin, els donaran mig any de temps per marxar, 2) que el venedor es reserva el pas del pati per anar a l'hort, i el comprador pot treure aigua del pou que té a l'hort, 3) que el comprador haurà de pagar 12 lliures 7 sous de lloguer anual, 4) el venedor cedeix al comprador tots els fens que es facin a la casa, bassa, comuna i carrer, si bé cada any n'hi haurà de donar 10 portadores. El preu són 125 lliures.⁶² Com es pot observar, aquesta venda és un lloguer amb l'avenç d'una entrada que s'ha de tornar. El lloguer era potser per sota del normal a Manresa? Podria convertir-se la venda en perpètua? És un ús del contracte del qual tenim realment poca informació i s'escapa de la caracterització que li hem donat anteriorment.

c) *Terres establertes a rabassa*: Fruit de la cessió del domini útil al rabassaire amb capacitat plena d'alienar, vendre o traspassar mentre es respectin els drets del senyor directe. El pacte que apareix en totes aquestes vendes és el de respectar totes les condicions pactades quan es féu l'establiment o bé respectar els costums dominants en un mas o zona si no es va passar pel notari i es féu de paraula. Com que la rabassa implica la plantació de vinya, se sol pactar sempre

61. És el cas de Maurici Soler, ferrer de Manresa, que va vendre a carta de gràcia a Francesc Vila i Soler, doctor en drets, i sabem pel mateix protocol que li deu 70 ll., «per lo lloguer de dos anys y quatre mesos de la mateixa pessa de terra» (Not. J. A. Sala, 1760, foli 38, 14-III-1760).

62. Not. Anton Raurés (1770), folis 46-48, 11-III-1770.

que si la quitació es produeix abans de Nostra Senyora de març, el fruit serà per al venedor, i si es produeix després, per al comprador.

d) *Parts de fruits*: Consisteix en la VCG d'una part dels fruits que pot produir una heretat o una peça de terra. Val la pena destacar-ne tres tipus:

1. Venda de les parts corresponents a una rabassa. És el cas de Ramon Alzina Tatger, pagès de Fals, que VCG a quitar dins cinc anys a Valentí Casellas, pagès de Fals, la quinta part de fruits que dona una peça de 2 Q. plantada de vinya al mas Tatger i que té establerta a rabassa a la prestació de la cinquena part de fruits.⁶³ Aquestes vendes només les podien fer les persones que tenien rabassaires, i aquestes eren quasi exclusivament les propietàries de masos.⁶⁴

2. Venda de part dels fruits d'un mas. El tipus de venda anterior afectava només els fruits que es produïen en terres del mas que el pagès no conreava directament. Al capdavant, quan les terres no eren establertes tampoc no rebia aquelles parts. Més greu és quan es venen parts corresponents a la globalitat de l'heretat. En aquest cas pot afectar molt més directament l'autoconsum del mas i obliga a plantejar-se si el pagès amb una part de fruits menys serà capaç de poder fer la quitació. Així, Pere Bojons, pagès de Sant Martí de Massana, VCG a redimir sempre i quan la sisena part de tots els fruits de blat i altres grans i de llegums que es colliran al mas Bojons per 500 lliures.⁶⁵ La sisena part era l'interès del préstec. Tot i així, sol ésser més abundant l'arrendament, en principi menys oneros.

3. Venda fixa de cargues de vi. N'hem trobat diferents casos. Es tracta de la venda d'una quantitat de vi determinada procedent d'unes determinades peces de terra. D'aquesta manera l'interès del capital prestat varia en funció dels preus del mercat, però no de les oscil·lacions de les collites. Tot i així, algunes vegades es pacta que si no es cull vi per mal temps no haurà de pagar la quantitat de vi. Josep Pujolar, pagès de Guardiola, per quitar un censal de 60 lliures a un pagès de Rajadell, VCG a quitar dins cinc anys «dues cargues y mitja de vi claret resultants de aquelles dues peces de terra de vinya plantada la una de 5 jornals y la altra de 4 jornals de cavadura de home en el terme de Guardiola, de pertinències del mas Mongros y Servitja».⁶⁶

Els motius per vendre a carta de gràcia

Igual com amb les escriptures de creació de censals, les VCG ens donen també els motius pels quals es ven i és a partir d'aquí que definim la tipologia següent:

a) *Per fer cara a deutes diversos*. Aquests són:

63. Not. Abadal i Taravall (1770), foli 22, 20-III-1770.

64. Una anàlisi de l'estructura de la propietat al Bages als segles XVIII i XIX, en curs d'elaboració, aclarirà aquesta qüestió.

65. Not. F. Rallat i Fargas, folis 188-189, 17-IX-1770. El que es venia molt sovint a carta de gràcia eren les herbes per pasturar el bestiar. Aquest és el cas del mas Vilatorrada de Sant Joan de Vilatorrada, que les tenia venudes al mas Canals de Montesquiu el 1763 (Cúria de Manresa, 1763, AHCM).

66. Not. Anton Raurés (1770), folis 209-211, 3-XI-1770.

- Per tornar diners deixats per comprar blat per la família.⁶⁷
- Per pagar dots i/o llegats testamentaris fets per un avantpassat de la família i per pagar les robes del vestit de núvia.⁶⁸
- Per pagar censos del senyor directe.⁶⁹
- Com a manera de tornar uns diners deixats amb anterioritat. La venda pot ésser feta al mateix censalista o a un altre que torni els diners a aquest.
- «Per deshaogo de mas obligacions majorment en est any tant calamitós.»⁷⁰

Hom pot adonar-se com les necessitats quotidianes (blat, diners deixats anteriorment, dots, etc.) eren utilitzades per forçar la venda d'una propietat en principi temporalment, amb l'esperança que algun dia podria ésser recuperada.

b) *Per fer cara a endeutaments anteriors.* De dos tipus: 1, per la quitació de censals, i 2, per la quitació de vendes a carta de gràcia. Es tracta simplement d'un endeutament que es renova i moltes vegades augmenta el volum global.

És el cas que hem esmentat més amunt de Joan Duran, teixidor de lli de Manresa, el qual, per quitar un censal de 100 lliures que presta al convent de Santa Clara, per pagar 95 lliures 9 sous 9 diners de pensions endarrerides i 39 lliures 8 sous 9 diners a m. Teresa Padró (34 lliures 14 sous 4 diners de pensions pagades per ell i 4 lliures 14 sous 7 diners per despeses a la cúria per intentar cobrar-les), ven a carta de gràcia a quitar dins cinc anys a Atanasi Carrió, pagès de Manresa, una casa al carrer Escodines per 250 lliures. Un pacte de la venda específica «el venedor haurà de pagar el lloguer que tenen establert i que si no paga el comprador podrà llogarla a qui voldrà».⁷¹ El censal inicial de 100 lliures s'ha transformat en un deute de 250 lliures més el preu del lloguer anual. Si no va poder rescatar el censal, difícilment podrà rescatar la casa de la qual s'ha convertit en llogater.

Les vendes a carta de gràcia per quitar-ne d'altres poden tenir diferents sentits. Algunes vegades és evitar que s'acabi el termini previst i pugui convertir-

67. Not. Abadal (1784-1786), foli 67 (1786).

68. «Per pagar y satisfacer a Miquel Viladomiu, ferrer ciutadà de Manresa, y Antònia, esdevenidors conjugues, 50 ll. (...) que mon pare deixà y llegà a la dita neta sua ab son ultim testament (...) y las que la dita Antònia constituirà en dot al sobredit Miquel Viladomiu es devenidor marit seu.» Més avall diu: «Item y finalment per pagar a Pau Fàbregas, 25 ll. per lo valor de las robas de la sua botiga li havem comprat per los vestits novials de la mencionada Antònia» (Not. J. A. Sala, 1760, folis 138-139). El cas de creació de censal o vendes a carta de gràcia per poder fer cara a llegats testamentaris o als dots de les filles mereixeria estudiar-se amb més profunditat. En realitat, podria respondre a la manca de liquiditat de la unitat familiar, que feia cara a la partició necessària i prevista pel sistema d'heretament català, en benefici dels fills segons. És possible, però, que aquests mecanismes amaguin uns desequilibris entre la conjuntura sempre precària de la família i els llegats, dots i restitució d'aquests, la qual cosa podria provocar dificultats creixents a la branca principal. Era així en totes les famílies?

69. «Per pagar a Joan Singla, paraire de Monistrol de Montserrat, arrendatari dels delmes y censos del Marques de Castellbell, 12 ll. que li estich divent de censos vençuts» (Not. F. Rallat i Fargas, 1770, folis 55-56, 5-iv-1770).

70. Es refereix al 1790 (Not. Anton Raurés, 1790-1791, folis 94-97, 28-II-1770).

71. Not. Anton Raurés (1790-1791), folis 297-299, 1-ix-1790.

se en perpètua; en altres és possible que respongui a una competència entre compradors que, a causa de l'augment dels preus dels fruits a obtenir podien mantenir un interès rendible amb més diners i, per tant, es pot fixar a un preu més alt la VCG. El venedor teòricament hi surt beneficiat, perquè rep més diners per una mateixa terra, però les dificultats del rescat no canviaran pas, al contrari, s'agreuaran en haver de retornar més diners. Aquest és el cas de Maurici Cantarell, pagès de Manresa, que per quitar una peça de terra a Jaume Oliveras, pagès, venuda a CG; 3 lliures pel salari del notari que va pagar el comprador per quitar un censal de 50 lliures que presta al Mg. Ignasi Mollet i 8 lliures 8 sous de pensions vençudes d'aquest, VCG a quitar dins cinc anys a Pau Fàbregas, comerciant i botiguer de Manresa, la mateixa peça de terra per 300 lliures.⁷² Aquest devia creure que aquest preu s'ajustava a les seves ambicions de negocis, força més alt que dos anys enrera. Els diners a tornar eren també molt més elevats.

Algunes vegades, la VCG nova servia per homogeneïtzar-ne d'anteriors i convertir-la en una de sola. Aquest és el cas de Ramon Palomas, pagès de Manresa, el qual, per quitar diverses VCG, ven a carta de gràcia a quitar sempre i quan, totes les herbes i herbatges del mas i terres a ell unides a Isidre Abadal, pagès de Castellar, per 700 lliures.⁷³

Hi ha un altre ús que consisteix en el fet que la cosa venuda de nou és més important que l'anterior, i creix, per tant, l'endeutament. Josep Matalí, pagès de Navarcles, per lluir i quitar un hort d'un quartà a Joan Piñot, pagès de Navarcles, venut el 1768, li VCG a 1770, una altra part del mateix hort que forma part d'un de més gran. Les 17 lliures de la primera venda es transformen en 40 lliures.⁷⁴ De fet, les addicions de preu que hem vist no són res més que aquest agreujament i, en algunes ocasions, acaba desembocant en una nova venda.⁷⁵

c) *Per poder fer obres*. Així com alguns censals els havíem detectat com a eina per obtenir diners per invertir, no és així en les VCG, en principi molt més oneroses. Trobem, però, una utilització força freqüent: per poder arreglar la casa on hom viu. Isidre Subirana, pagès de Manresa, ja ho diu: «Per facilitar les obres que se han de fer en la infra part de casa y altrament per expedició de mos negocis» VCG a quitar dins cinc anys a Agnès Jovés, vídua, «una part de la mia casa» que posseeix al carrer de la Mel per 100 lliures.⁷⁶ I és el cas del mas Soler de les Teules de Sant Vicenç de Castellet, que amenaça ruïna, i per reconstruir-lo es necessiten 50 lliures, que s'obtenen de la VCG d'una peça de terra de 4 Q.⁷⁷

72. Not. Ignasi Casasayas (1770), folis 67-69, 8-iv-1770.

73. Per quitar a Anton Muntaner, pagès de Gravalosa, 335 ll. 6 s. per quitar la setena part de fruits venuts a carta de gràcia i el lluíisme pagat al senyor; a Joan Solà del mas Perafita, 55 ll. per la VCG d'una peça de terra i 5 ll. de lluíismcs i, a aquest mateix, 300 ll. del preu de les herbes del mas Palomas (Not. F. Rallat i Fargas, 1761, folis 72-74, 12-ii-1761).

74. Not. Abadal i Taraval (1770), folis 184-185, 29-xi-1770.

75. Josep Puig, pagès de Rajadell, per pagar 75 ll. d'addició de preu feta a 1768 a una VCG d'una vinya de 3 Q., ven a Isidre Vilades, sastre de Rajadell, 2 Q. més de vinya per 117 ll. (Not. Abadal, 1770, folis 185-186, 29-xi-1770).

76. Not. J. A. Sala (1760), foli 182, 5-xi-1760.

77. Not. Rallat i Fargas (1761), folis 143-145, 25-v-1761.

La quitació i la venda perpètua

La trajectòria normal del contracte és la seva quitació, és a dir, tornar els diners que el comprador havia pagat. En aquests moments el venedor recupera el que havia venut. No estem en condicions encara d'establir una relació directa entre vendes creades i vendes quitades i serà difícil de fer-ho, perquè hom no pot seguir l'evolució individual de cada contracte en un arxiu de protocols immensos. A tall d'hipòtesi, creiem que funcionen a la segona meitat del segle XVIII molt més els mecanismes de reconversió que hem exposat abans que no pas la quitació estricta. Com una dada aproximada, podem dir que el 1770 els notaris de Manresa registraren 52 vendes a carta de gràcia (noves o transformant-se d'anteriors) i només 6 de quitació; però hem de matisar encara aquesta dada: algunes d'elles no les quiten els venedors inicials. Possiblement s'havien venut una altra cosa amb l'obligació per als nous compradors de quitar vendes a carta de gràcia anteriors.⁷⁸

Una altra sortida del contracte és la derivació en venda perpètua. Per exemple, Joan Ignasi Fabrés, veler de Manresa, per quitar a Pau Fàbregas, comerciant, una peça de terra VCG per 400 lliures de 6 jornals plantats d'oliveres; 4 lliures 2 sous 2 diners que el comerciant va pagar de salari al notari; 80 lliures al mateix pel preu de l'arrendament d'aquesta peça de terra que li arrendà al seu favor i, per lluir i quitar a Pere Torras, pagès de Sant Fruitós, una peça de terra plantada de vinya de 5 jornals VCG per 100 lliures. Per tot això ven perpètuament a Jaume Sala, teixidor de lli de Manresa, una peça de terra de 6 jornals part de vinya, part erma per 1.000 lliures.⁷⁹ L'exemple és prou clarificador: les dues VCG acaben conduint a una venda perpètua sense cap dret sobre ella.

Aquesta transformació pot fer-se també a partir de la venda perpètua del dret de lluir i quitar que el venedor té damunt l'objecte venut, tema que ja hem analitzat en tractar el problema del baix preu.

Tal com hem exposat, la venda a carta de gràcia és un contracte usurari gairebé sempre, que, per la seva utilització al segle XVIII, cal tenir-lo molt present a l'hora de definir els fluxos d'excident entre grups socials i com a mecanisme clau en l'estudi de l'endeutament. És, però, un contracte molt complex, amb aplicacions molt variades i que en fa difícil una anàlisi quantitativa, així com definir els grups socials que hi intervenen. Sí, però, que podem afirmar que funciona al marge de les institucions eclesiàstiques, si bé profundament lligat al censal, del qual a vegades és causa i a vegades conseqüència.

Alguns exemples d'endeutament pagès

En els apartats anteriors hem fet una anàlisi de les diferents utilitzacions dels censals i vendes a carta de gràcia aportant exemples concrets, significatius

78. Aquests notaris són: F. Rallat i Fargas, Joan Abadal i Taraval, *Id.* fora ciutat (1765-1770), Anton Raurés i Ignasi Casasayas. No incloem els de fora de Manresa.

79. Joan Abadal i Taraval (1770), folis 163-165, 15-xi-1770.

per a l'exposició, però sense perspectiva cronològica que permeti seguir l'evolució de l'endeutament; per això volem exposar-ne alguns casos referits, sobretot, a la pagesia.

Josep Janeres, pagès de Talamanca

És propietari del mas Janeres de Talamanca. A l'inventari dels seus béns pres el 1770,⁸⁰ després de la relació dels béns mobles passa a detallar els deutes que té, els quals són els següents:

a) *Censals*

<i>censalista</i>	<i>quantitat</i>	<i>pensions endarrerides</i>
Francesc Bellvehí i Serramalera, pagès de Calders	400 ll.	126 ll.
Solà, de Navarcles	100 ll.	6 ll. 12 s. 8 d.
Josep Solà, de Navarcles	100 ll.	6 ll.
rectoria de Navarcles	109 ll.	59 ll. 9 s. 2 d.
rectoria de Santpedor	85 ll.	4 ll. 1 s.
benefici sota la invocació de Nostra Senyora del Remei	100 ll.	12 ll.
Manel Altimiras, pagès de Navarcles	38 ll.	4 ll. 8 s.
Jaume Olzinelles, pagès d'Olzinelles	38 ll.	4 ll. 8 s.
Valentí Mas i Oliveras, pagès de Navarcles	50 ll.	1 ll. 10 s.
Causa Pia de (...)	50 ll.	7 ll. 10 s.
total	1.132 ll.	257 ll. 10 s. 10 d.

b) *Diners deixats graciosament*

Manel Altimiras, pagès de Navarcles	10 ll. 8 s.
Pere Cura, pagès de Navarcles	12 ll. 15 s.
Francesc Tàpies, pagès de Navarcles	80 ll.
Jaume Jovells, pagès de Navarcles	40 ll.
Josep Janeras, fill	45 ll.
Martí Janeras, fill	22 ll.
Isidre Godiol, pagès de Navarcles	3 ll. 8 s. 3 d.
Valentí Bonmosso, de soldades com a mosso que era	13 ll.
	226 ll. 11 s. 3 d.

c) *Vendes a carta de gràcia i arrendaments*

Per sis anys que falten per acabar un arrendament d'una peça del mas a Joan Padró, moliner de Navarcles, «y cobrar tot lo preu lo referit son difunt pare»	50 ll.
«Item dels fruits que diferents parcers prestan a dit mas Janeras per lo preu cobrat per haver venut los del present any a Jaume Jovells y Ignasi Bayné, ciutadans de Manresa»	72 ll. 10 s.
VCG a Valentí Abeyà, pagès de Navarcles, d'una peça de terra del dit mas	15 ll.
VCG d'una altra peça de terra vinya i altra campa del referit mas a Manel Altimiras, pagès de Navarcles	90 ll.
VCG de les herbes del mas a la Comunitat de Preveres de Santpedor	400 ll.
total	627 ll. 10 s.

80. Not. Masramon (1770), 18-iv-1770.

d) *Deutes diversos*

A Ramon Codinach, cirurgià de Navarces per les conductes i al metge	15 ll. 3 s.
Joan Padró, per blat que li va fiar	29 ll. 16 s.
Anton Canadell, pagès de Viladecavalls, per blat a fiar	8 ll. 10 s.
Esteve Plans i Santesteve, pagès de Talamanca, li ha deixat 7 Q. de blat	(no consta preu)
Tomàs Ignasi Soler, botiguer de Manresa, per roba presa a fiar	41 ll. 18 s. 5 d.
total	<hr/> 95 ll. 7 s. 5 d.

No sabem ni les causes d'aquesta situació ni el futur d'aquest pagès, però el volum de deutes que arrossega fa preveure la pèrdua de la propietat. Fixem-nos com les VCG se li han menjat les herbes, peces de terra, parts de fruits dels parcers, etc., i, malgrat això, el volum de censals i pensions endarrerides és notable, així com els diners deixats graciosament. A més, les dificultats de blat, ja sia per sembrar o per menjar, posen més en evidència aquesta situació crítica. En aquest cas no assistim només a una extracció d'excedent, sinó, molt probablement, a la futura eliminació d'aquesta família pagesa com a propietària.

Fermí Taradell, pagès de Monistrol de Rajadell

És el propietari del mas Taradell de Monistrol de Rajadell.⁸¹ El 1782 ven el mas a carta de gràcia i ho fa per fer cara als deutes següents:

a) *Censals*

<i>censalistes</i>	<i>preu</i>	<i>pensions endarrerides</i>
quotidianes de la seu	120 ll.	40 ll. 8 s. 7 d.
convent de Santa Clara	70 ll.	29 ll. 16 s. 5 d.
rector de Mura	100 ll.	
rector de Rajadell	80 ll.	
Agustí Graell, veler de Manresa	450 ll.	246 ll. 14 s. 9 d.
rector de Monistrol de Rajadell	103 ll. 6 s.	77 ll. 8 s.
total	<hr/> 923 ll. 6 s.	<hr/> 394 ll. 7 s. 9 d.

És possible que aquests fossin tots els deutes que tingués el pagès. Esmenta també com a motiu de la venda «per rahó de las enfermetats ocorregudes en nostra casa». L'endeutament és aquí també obvi i evident. Pensions endarrerides de censals es cavalquen amb vendes a carta de gràcia de parts de fruits que impedeixen al mateix temps fer cara als mateixos deutes. En aquest cas, tenim la resolució.

81. Segons el cadastre del 1747 de Monistrol de Rajadell, aquest mas tenia 12 j. de secà, 4 j. de vinya, 50 j. d'erm, 37 j. de bosc, 1 j. de joncar i 1 1/2 q. d'hort (llogals Cadastres Pobles, Monistrol de Rajadell, AHCM).

b) *Altres*

per quitar VCG a Josep Sacristà, pagès de Fals, la sisena part de verema de les vinyes establertes a rabassa i el salari del notari	202 ll. 7 s. 2 d.
per quitar VCG a Josep Viladés, pagès de Rajadell, peça de terra plantada de vinya	300 ll.
per pagar a Anton Vendrell, pagès de Monistrol de Rajadell, 90 lliures deixades graciosament	90 ll.
per pagar a Josep Viladés l'import del salari del notari per la VCG que li féu i pagar pensions vençudes dels censals dels rectors de Mura i Rajadell	89 ll. 17 s. 5 d.
total	681 ll. 17 s. 7 d.

Per fer-hi cara el pagès ven el mas Taradell a carta de gràcia a quitar dins cinc anys a Damià Dalmau, veler de Manresa. Un comerciant/industrial s'aprofita de les dificultats del pagès. El preu són 2.200 lliures, de les quals el venedor sols en rep 200; les altres les destina el comprador a quitar els deutes esmentats.

El més greu per al pagès és que es transforma en masover del seu propi mas amb els pactes següents:

— Conrear a ús i costum de bon pagès; fer els conreus al seu temps i els deguts formiguers, i ha de posar la llavor. Si no ho fa, el comprador pot fer-ho fer a despeses del venedor.

— El venedor pagarà la tercera part dels grans que es colliran a l'heretat; la meitat de les olives i la meitat del vi, tant de les vinyes conreades directament com les establertes a rabassa.

— Els venedors podran sembrar 3 quartans de farratge sobre rostoll per a l'abast de la casa.

— El comprador es reserva una habitació de la casa i pot fer-hi les obres que vulgui, si bé quan es faci la quitació el venedor haurà de tornar els diners.

El comprador es reserva el dret de prelatió i fadiga en cas de venda perpètua.⁸²

Els documents ens confirmaran a continuació com el pagès que amb tot el mas no va poder fer cara als deutes, encara ho farà menys convertit en masover.

En primer lloc, trobem un traspàs de la venda, de Damià Dalmau, veler, al seu cunyat Josep Masramon, notari públic de Manresa, el qual constarà a partir d'ara com a comprador.⁸³

Al cap de cinc anys, trobem la quitació de les 2.200 lliures i 645 lliures 7 sous 5 diners, que en anys posteriors li ha anat deixant el notari. Però la quitació és simulada, perquè seguidament es reconeix que el pagès no les ha pogut pagar i que, a més, deu 455 lliures 15 sous 2 diners, «que nos ha prestat graciosament y de ell havem rebut a totas nostras voluntats, a fi de comprar blat y una burra y per subvencionar nostras necessitats y urgèncias».⁸⁴

82. Not. I. Casasayas (1782), folis 146-150, 19-III-1782.

83. *Id.* (1782), folis 161-163.

84. *Id.* (1787), folis 191-192, 18-III-1787, i folis 192-194. En una de les addicions se'ns especifica els motius: «Per subvenirnos y alimentarnos», «per comprar no sols blat, grans, fruits i altres comestibles necessaris del nostre sustento, sinó també per lo blat de llavor

El 7-III-1791 el mecanisme es repeteix. Quitació i nova venda per un preu més alt, conseqüència d'una addició anterior que respon als mateixos motius. De 3.301 lliures es passa a 3.955 lliures 4 sous 5 diners.⁸⁵ I el 1796 se situa la venda en 4.747 lliures 6 sous 8 diners.⁸⁶ I el 1801 s'arriba a 5.695 lliures 6 sous 8 diners.⁸⁷ S'acostava cada vegada al just preu? El pagès ja no podia rescatar la terra, la conversió en venda perpètua no podia tardar. Es produí el 1805:

«Y com al present no es troba en possibilitats de retornar aquest diner (5.695 lliures) com tampoc 18 lliures per lo acte y paper segellat del notari (...) antes bé per pagar los llogats a mos germans y restituir lo dot a ma madrastra y pagar diferents deutes per mi contrets en lo temps he cultivat per compte de dit comprador las terras del citat mas respecte al que com so soler y de edat de quaranta tres anys cumplerts tinch de fer los cultius per personas que a ex efecte tinch de llogar los quals pagals y añadint la circunstancia de las collites esterils y de poch valor del vi no me queda ninguna cosa per mantenirme y mes forsat lo haverme de empenyar y ser car qui memprestia diner per comprar lo blat que necessito per lo crescut gasto (...) mas domèstich y dels jornalers y demás necessari per la manutenció».⁸⁸

Per tot això ven perpètuament el mas Taradell. Es nomenen dos experts que valoren el mas en 8.018 lliures 5 sous 7 diners. Tenint present les VCG, altres diners deixats, restitució de dot i aliments per a la madrastra, llegítima per als germans i altres deutes, rep en efectiu 544 lliures 1 sou 5 diners.⁸⁹ Era ja propietat absoluta de Josep Masramon, notari. Havien transcorregut 23 anys des de la primera venda. El 1850 el mas és propietat de Simon Fàbregas i Pla, comerciant de Manresa.⁹⁰

La illusió del rescat s'acabà frustrant, la venda perpètua fou una realitat. Cal adonar-se de l'actuació conjunta dels censals i vendes a carta de gràcia, que, en aquest cas, no sols permeten extreure excedent del pagès, sinó que acaben conduint a una desviació de la propietat de la terra de la pagesia a grups urbans (en aquest cas, un veler, un notari i finalment un comerciant, tots ells homes de negocis de la ciutat de Manresa).

El mas Puigmartí de Viladecavalls

La documentació no és pas tan completa com en el cas anterior, però és significativa. Pere Puigmartí, pagès del mas Puigmartí, arrenda el 1760 a Pau Fàbregas, per cinc anys i cinc collites (1760-1764), totes les parts de fruits que

---

per sembrar las terras de dita heretat (...) y així mateix per pagar lo import de las medicinas per nosaltres presas en la botiga de Jaume Arsaguet, apotecari», «per un parell de bous que ens vengué a 1775» (Not. I. Casasayas, 1782, 17-xi-1782, folis 333-335).

85. *Id.* (1791), 17-III-1791, folis 187-188.

86. *Id.* (1796), 16-III-1796, folis 111-114.

87. *Id.* (1801), 16-III-1801, folis 139-141.

88. *Id.* (1805), 16-x-1805, folis 221-222.

89. *Id.* (1805), 10-x-1805, folis 222-224.

90. Not. F. de A. Mas, 1850, 15-XII-1850, folis 740-741.

ha de rebre dels pagesos que té establerts a la part obaga de la riera. Amb els diners es quitaran 340 lliures d'aquell censal de 640 lliures que presta a Jacint Soler, veler, i Maurici Soler, paraire de Manresa.⁹¹ El contracte no tindria res de particular si a continuació no s'arrendés a Francesc Tàpias, paraire de Navarcles, de les collites del 1765 al 1769 per 300 lliures, amb les quals s'acaba de quitar dit censal, i a Francesc Corominas, paraire de Manresa, dels anys 1770 al 1774, per 225 lliures, amb què quitar un altre censal que presta 160 lliures i 65 lliures de pensions vençudes del censal anterior.⁹² El preu cada vegada decreixia. Era el cost del capital invertit sense rebre res a canvi i la hipoteca de 15 anys de collites de verema.

El 1766 del mateix pagès tenim una VCG de les parts de fruits d'una peça de terra establerta a rabassa per 121 lliures a Francesc Tàpias, paraire de Navarcles, que en diferents ocasions la hi ha deixat graciosament.⁹³

No tenim cap més notícia dels problemes del mas. Però hem de suposar que augmentarien quan el 1830 trobem uns requeriments judicials de Josep Angla, pagès de Viladecavalls, propietari del mas Angla, a diversos parcers del mas Puigmartí, perquè creu que un censal de 300 lliures i 270 lliures de pensions endarrerides que satisfieia el propietari del dit mas, ha de recaure damunt dels rabassaires i no damunt d'ell —Josep Angla—, el nou propietari.⁹⁴ No ens interessa la polèmica, sinó la notícia de l'absorció del mas, precisament pel pagès veí. Segurament a conseqüència d'un procés d'endeutament del qual només hem detectat els inicis.

Miquel Boada, pagès de Sant Vicenç de Castellet

Desconeixem tot el procés, però la part que hem pogut reconstruir és significativa. El 1775 el pagès VCG a Valentí Subirana, pagès de Sant Vicenç, una habitació de la casa que té, així com dret a cuina, foc per fer el menjar i escalfar-se i la utilització del celler per embotar vi. El preu són 35 lliures.⁹⁵ El 1783 ven a carta de gràcia a Joan March, comerciant de Manresa, per 50 lliures, una tina i el celler que té a casa⁹⁶ i també la peça de terra de 1/2 Q. que posseeix a rabassa a la quinta part de fruits que paga a l'amo del mas Soler de les Teules, per 25 lliures.⁹⁷ Un any després ven tota la casa a carta de gràcia al reverend Josep Perera, prevere i beneficiat de la seu, per 50 lliures. «Lo modo de la paga de aquelles és que las confessa tenir rebudas realment y de fet antes de la firma del present acta.»⁹⁸ En els dos anys posteriors el beneficiat afegeix a la venda a carta de gràcia 100 lliures.⁹⁹

91. Not. J. A. Sala (1760), 22-v-1760, foli 85.

92. *Id.* (1760), 22-v-1760, foli 87 i foli 89.

93. Not. Sala (1765-1768), folis 136-137 (1766), 28-iv-1766.

94. Not. I. Rallat (1830-1831), 1-v-1830, folis 153-167.

95. Not. Rallat i Fargas (1775), 6-viii-1775, folis 158-159.

96. Not. Rallat i Fargas, 1783, 4-xii-1783, foli 117.

97. *Id.* (1783), 20-ii-1783, foli 18.

98. *Id.* (1784), 21-x-1784, foli 155. Els béns d'aquest capellà seran heretats per Joan March, comerciant i botiguer de draps.

99. *Id.* (1785), 5-vi-1785, foli 66, i 1786, 1-iv-1786, foli 34.

El 1793 trobem el desenllaç d'aquest endeutament progressiu. Per pagar 293 lliures per restituir totes les VCG anteriors i 68 lliures, «en pago de semblants los ne estich devent de pensions de ditas quantitats vensudes» i «136 lliures 1 sou 3 diners per pagar los gastos de la sumaria contra mi feta de ordre de la Sala Criminal tacsadas per lo escrivà de carrera», VCG a quitar dins cinc anys a Ignasi March i Perera, comerciant de Manresa, tota la casa i peça de terra ja descrites per 409 lliures amb els pactes següents: *a)* habitarà la casa i conrearà la terra pagant la cinquena part de fruits, *b)* haurà de pagar 13 lliures de lloguer, i *c)* es reserva el dret de fadiga en cas de venda perpètua.¹⁰⁰

Cal fixar-se com el capital invertit primer en VCG pagaven unes pensions que varen endarrerir-se. Aquest pacte no es troba en els contractes; era pràctica habitual? Ho desconeixem. I, per altra banda, l'interès de les 409 lliures invertides és superior al 3 % dels censals, perquè pagant el lloguer ja dona el 3 % i queda encara la cinquena part de fruits.

Desconeixem el final d'aquesta venda a carta de gràcia, però creiem que l'exemple és prou clar per adonar-nos del progressiu creixement del deute.

Conclusions

Tant els censals com les vendes a carta de gràcia són uns mecanismes jurídics que, com a tals, poden ésser utilitzats en múltiples situacions que poden respondre a una lògica interna diferent (inversions per fer cara a necessitats bàsiques d'una família, etc.). Hem intentat definir els trets de cada un dels contractes i la utilització que se'n feia a la vida quotidiana del segle XVIII.

El censal, utilitzat bàsicament per institucions eclesiàstiques, causes pies, hospitals, etc., el trobem molt estès, i, malgrat un interès relativament baix, comprovem com força a fer endeutaments progressius que poden acabar-se amb una venda perpètua.

La venda a carta de gràcia, més complexa quant a la definició de l'interès pagat, és en principi més dura que el censal i, per això, acostuma a ésser el pas següent a les dificultats creades pel préstec a censal.

El que cal destacar és el fenomen estructural de l'endeutament via censal o via vendes a carta de gràcia. Poques unitats familiars s'escapen a la seva presència, que significa un canal d'extracció de renda considerable i, al mateix temps, un augment de l'autoexplotació per poder fer cara als pagaments anuals o per rescatar-los si és que l'opció és possible i no s'ha de recórrer a les vendes perpètuas, que impliquen transferència de la propietat i creixement de la diferenciació social segons el grup que acumuli.

En el darrer apartat exposem alguns casos que ens confirmen l'augment dels deutes progressivament i com aquests poden conduir a la pèrdua definitiva de la propietat del mas, essent aquest controlat per un comerciant en un cas i un pagès en l'altre dels exemples que hem vist. Diferenciació en el si de la pagesia i transferència a un grup social urbà, en bona part trets de l'evolució de l'estructura agrària bagenca al segle XVIII.

100. *Id.* (1793), 8-VIII-1793, folis 107-109.